

ARANKA KOCSIS

Maďarskí dedinčania v slovenskom hlavnom meste

Urbanizácia a etnicita v Bratislave v medzivojnovom období*

316.347(=511.141)(437.6)
316.77(=511.141)(437.6)
316.022.4(=511.141)(437.6)

Kľúčové slová: kolónie a robotnícke štvrte na periférii Bratislavy, etnická identita, vzdelávanie

Do roku 1918 bola Bratislava mestom regionálneho významu, plnila funkciu regionálneho centra. Veľk mestom sa stala v rámci československého štátu, v medzivojnových desaťročiach, keď sa následkom politických udalostí a rozhodnutí zo dňa na deň dostala do novej polohy, a stala sa centrom, hlavným mestom jednej časti krajiny, Slovenska. Zložitý, vo viacerých ohľadoch politickými rozhodnutiami podmienený, inokedy spontánny proces premeny na veľk mesto bol spojený s významným nárastom rozlohy a počtu obyvateľstva, so štrukturálnymi a etnickými zmenami v spoločenstve mesta.

V predošlých storočiach, od stredoveku bola Bratislava obývaná najmä Nemcami, počet Maďarov sa zvýšil po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Počet Slovákov začal narastať koncom 19. storočia v období industrializácie mesta, a po roku 1918 prudko narástol.¹ Po vzniku nového štátu, v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia prichádzajú masy novousadlíkov najmä kvôli pracovným príležitostiam do mesta, ktoré sa naraz stáva správnym, hospodárskym i kultúrnym centrom. Na periférii ako huby po daždi vyrastali robotnícke štvrte. Ich obyvatelia sa verbovali zo všetkých kútov krajiny, a to najmä z dedín, čo výrazne označilo charakter utvárajúceho sa, v prvých desaťročiach demograficky i kultúrne heterogénneho mesta, hľadajúceho svoju identitu, svoju tvár.

V druhej polovici tridsiatych rokov sa formuloval plán tzv. „Veľkej Bratislavy“,² čo podľa predstáv vedenia mesta znamenal popri veľkolepých stavbách a investíciách

* Tento príspevok bol vyhotovený ako súčasť rozsiahlejšej práce v rámci výskumného programu Príbehy mesta Bratislavy, ktorý prebieha pod záštitou Spolku Agentura Pacis Posonium (Bratislava) s podporou Sekretariátu Maďarskej akadémie vied, ako i s podporou Štipendijného programu maďarskej vedy v zahraničí pri Maďarskej akadémii vied (Budapešť) a Jánosa Frideczkyho (Bratislava).

aj vedomý a riadený nárast obyvateľstva a územia. Súčasťou tohto plánu bolo aj pripojenie niektorých okolitých obcí k hlavnému mestu. Plán sa naplnil po druhej svetovej vojne – celkom presne v rokoch 1946 a 1972 –, keď prostredníctvom reorganizácie verejnej správy v značnej miere narástla rozloha a populácia Bratislavy vďaka pripojeným dedinám a ich obyvateľstvu.

Ako prvá sa dostala pod správu hlavného mesta Karlova Ves, v roku 1942. Súčasne bola naplánovaná aj verejno-správna reorganizácia ďalších štyroch susedných obcí: Rače, Lamača, Dúbravky a Vajnôr. Ich pripojenie sa malo uskutočniť k 1. januáru 1945, ale kvôli blížiacemu sa frontu a nedostatku času reorganizácia už nebola realizovaná. Ak by sa bol plán naplnil, rozloha mesta by bola vzrástla na dvojnásobok a počet obyvateľov na 170 tisíc.

Započatá práca pokračovala v roku 1946, keď bol opäť nastolený plán Veľkej Bratislavy. Vtedy sa hlavné mesto rozšírilo o sedem obcí. Popri pôvodne plánovaných štyroch obciach sa stali jeho súčasťou aj Prievoz, Devín a Petržalka, rozprestierajúca sa na pravom brehu Dunaja. Následne v roku 1972 mesto anektovalo ďalších osem obcí; okrem Záhorskej Bystrice a Devínskej Novej Vsi aj tie tri zadunajské obce – Jarovce, Čuňovo a Rusovce –, ktoré ako povestné bratislavské predmostie boli pripojené k Československu v roku 1947, a ktoré v prvej polovici 20. storočia boli ešte trojazyčné, chorvátske, nemecké a maďarské. V tomto roku sa stali súčasťou hlavného mesta aj tri žitnoostrovské maďarské dediny, a to Podunajské Biskupice a Vrakuňa, a ako súčasť Podunajských Biskupíc aj Komárov (Komárov už v roku 1950 zlúčili s Podunajskými Biskupicami). Pripojením obcí za tridsať rokov narástla rozloha hlavného mesta na 4,5 násobok, počet jeho obyvateľstva vzrástol z 93 198 (1921) na 380 259 (1980).³

V tomto príspevku sa zaoberáme dedinčanmi a dedinskými komunitami, v rámci nich s Maďarmi, ktorí sa dostali do Bratislavy počas masových prisťahovaleckých vln v medzivojnovom období. Táto práca je súčasťou rozsiahlejšieho výskumu, ktorý sa pokúsil zmapovať tieto komunity, a preskúmať, aký vplyv mala Bratislava, meniac sa na veľkomesto, na ich zrýchlenie a hlavne v druhej polovici 20. storočia zďaleka nie organickú urbanizáciu, a v čom sa tento vplyv najviac prejavoval. Zvláštnu pozornosť sme venovali zmenám identity a v rámci nich etnickým súvislostiam, čiže problematike asimilácie. Sústreďime sa teda na problematiku vzťahu urbanizácie a asimilácie z hľadiska dedín a dedinčanov, a to z hľadiska maďarských dedín a ich obyvateľov.

Na základe jazykových údajov zo sčítaní ľudu demografi a historici totiž spozorovali, že v 20. storočí počet Maďarov v Česko-Slovensku – podobne, ako v ostatných menšinových maďarských komunitách v štátoch, susediacich s Maďarskom, a aj napriek prisťahúvaniu sa do miest – v najväčšom pomere klesal v mestách. V tých osemnástich mestách južného Slovenska, v ktorých ich počet podľa sčítania ľudu v roku 1991 presiahol päťtisíc – čiže zo štatistického hľadiska sa považovali za mestá –, ich pomer z celkových 70,8 %, nameraných pri sčítaní ľudu v roku 1910, klesol na konci storočia na 18,8 %.⁴ Obzvlášť markantný je tento jav vo veľkomestách. Podľa údajov zo sčítaní ľudu v minulom storočí zo spomínaných 18 miest bol úbytok Maďarov najväčší v Bratislave a v Košiciach; v dvoch slovenských veľkomestách ich pomer z 40,5 %, respektíve 75,4 % (údaje z roku 1910) na koniec storočia v oboch prípadoch klesol na sotva 4 percentá.⁵

Ak teda vychádzame z jazykových údajov zo sčítaní obyvateľstva, zdá sa, že ku koncu 20. storočia sa stala jednou z najpálčivejších problémov Maďarov žijúcich na

Slovensku práve urbanizácia. Problém iba málo stráca na význame aj v prípade, že úlohu jazyka nenadhadnotíme a akceptujeme, že otázku etnickej identity nie je možné zúžiť na jazykovú kultúru, a že z výsledkov sčítaní ľudu nie je možné odvodit' zložitý proces asimilácie.⁶

Hľadiac na asimiláciu ako na proces sa tu odvolávame na Milтона M. Gordona, ktorý rozlišoval viacero postupných, na seba nadväzujúcich štádií tohto javu. Osvojenie si jazyka a kultúrnych kódov väčšinového národa – akulturácia – je v tomto procese len začiatočnou etapou, ktorú podľa Gordona nie nevyhnutne nasledujú ďalšie, ktoré už vedú k absolútnemu splynutiu, resorpcii, ako je včlenenie sa do formálnych a neformálnych organizácií, inštitúcií prijímajúcej (asimilujúcej) spoločnosti, vedomý vstup do nich, štrukturálna integrácia, osvojenie si národných znalostí väčšiny a stotožnenie sa s ním atď.⁷

Prostredníctvom analýzy problematiky prispôsobovania sa k mestskému prostrediu a so zreteľom na charakteristiky národno-etnickej identity skúsime identifikovať a preskúmať faktory, ktoré majú vplyv na skupinovú kohéziu, a ovplyvňujú tie stratégie prežitia, ktoré jednotlivé skupiny vyvíjali v záujme zachovania a odovzdávania svojej identity v komunite prisťahovalcov v Bratislave, respektíve v maďarských komunitách, pričlenených k hlavnému mestu. Analýzou príkladu Bratislavy by sme chceli prispieť k dokresleniu obrazu stredovýchodnej Európy, kde počas 20. storočia vnútornú migráciu aj snahy o realizáciu sociálnopolitických cieľov sprevádzali väčšinou jednosmerné asimilačné procesy aj na dovtedy národnostne pestrofarebných územiach a mestách, a prispeli k získaniu prevahy väčšinového národa. Namiesto toho, aby migrácie viedli k vytváraniu nových foriem multietnických a multikultúrnych štruktúr – ako vo viacerých oblastiach západnej Európy alebo v Spojených štátoch –, prispeli tu k etnickej homogenizácii, jednojazyčnosti a monokultúrnosti.⁸

Pri sledovaní skupín maďarských prisťahovalcov v medzivojnovom období sa sústreďujeme predovšetkým na znaky vzniku komunít, na možnosti organizovania komunít na etnickom základe a na prejavy reprezentácie etnickej identity.

Na okraji hlavného mesta

Rovinaté polia, obklopujúce Bratislavu z východu a zo severovýchodu, ako i územia na druhej strane Dunaja, rozprestierajúce sa v susedstve Petřalky, boli v prvých desaťročiach 20. storočia väčšinou poľnohospodárske územia. Oraniská striedali miestami lúky, parky, háje a sady občanov mesta. Tu sa umiestňovali najmä od konca 19. storočia hlavné centrá industrializácie mesta, továrne, priemyselné závody. V dvadsiatych a tridsiatych rokoch sa na týchto perifériách, v susedstve mesta a továrenských budov vytvorili kolónie, v ktorých našli svoj príležitostný alebo dlhoročný domov vidiečania, prídiaci do Bratislavy.

V Bratislave, ktorá sa začala industrializovať v poslednej tretine 19. storočia, fungoval na prelome storočí už významný počet priemyselných podnikov, a stále rástol aj počet robotníkov, ktorí v nich pracovali. Medzi prvými sa tu usídlila tabaková továreň (1853), potom továreň na náboje (1871), továreň Dynamit-Nobel (1873), továreň na spracovanie ľanu (1888), továreň na káble (1894), cvernová továreň (1895), továreň na smaltovaný riad (1896), rafinéria minerálnych olejov Apollo (1895), tová-

reň na výrobu cukrovínok Stollwerck (1896) a v prvých rokoch nového storočia továreň Matador na výrobu gummy; boli to priemyselné závody, ktorých mená sú v Bratislave dodnes známe, živé, či už ako názvy častí mesta alebo ulíc. Niektoré zo závodov fungovali ešte aj na prelome tisícročí. Po vzniku Československa, v časoch prvej republiky sa počet priemyselných podnikov už nerozšíril o nejaké významné firmy, len už existujúce podniky zvýšili alebo práve naopak, znížili, ba dokonca zrušili svoju výrobu. Transformácia štruktúry priemyslu, zodpovedajúca politickým a hospodárskym vzťahom nového štátu a záujmom českého veľkopriemyslu a finančného sektoru, v dvadsiatych a tridsiatych rokoch prinášala so sebou okrem iného – a v nejednom prípade – aj zatvorenie bratislavských fabrík. No príliv prácu hľadajúcich vidieckych mäs, ktorý sa začal industrializáciou mesta, sa neukončil ani v týchto desaťročiach, naopak, stále narastal. Nové pracovné príležitosti totiž neponúkal iba priemysel, továrne, ale aj investície súvisiace s povýšením mesta do hodnosti hlavného mesta. Nižšie vidiecke vrstvy v týchto dvoch desaťročiach lákali práce na veľkolepých stavbách, nové pracovné miesta vznikali vďaka zväčšenej administratívy verejnej správy a s ňou sa do mesta nasťahujúcej novej úradníckej vrstvy. Na pracovnom trhu sa objavili aj miesta súvisiace s rozrastajúcim sa mestianstvom, ktoré sa aj spôsobom života prispôbovalo podmienkam výstavby kultúrneho, finančného a hospodárskeho centra. Nové pracovné príležitosti sa ponúkli aj vďaka rozvoju dunajského prístavu.

Chudobné davy hlavne z vidieckeho prostredia už väčšinou nenašli bývanie vo vnútorných častiach Bratislavy, ktorá od prelomu storočia permanentne zápasila s nedostatkom bytov. Dokonca aj miestna chudoba bola postupne vytlačaná z centra mesta. Na mieste starých a mnohokrát zruinovaných budov, kde mali svoje domovy, boli počas veľkých stavieb v dvadsiatych a tridsiatych rokoch postavené moderné a elegantné banky, kancelárske budovy a obytné domy, a mestské i z vidieka prichádzajúce nižšie spoločenské vrstvy – sčasti aj následkom vedomej segregáčnej politiky vedenia mesta – boli vytlačené na okraj mesta. V tomto období na perifériách Bratislavy, ktoré boli otvorené smerom k severovýchodným, východným a južným nížinám, vyrastali akoby zo zeme, skoro do dňa na deň robotnícke štvrte, ktoré zo začiatku boli vo viacerých prípadoch skôr štvrte biedy.

Chudoba, vytlačaná na perifériu, sa rastom počtu obyvateľstva a potom následkom svetovej hospodárskej krízy stále viac prehľbovala, a jej spravovanie odsávalo stále viac peňazí z rozpočtu mesta. Vedenie mesta – ktoré si uvedomovalo význam „vnútornej kolonizácie“ – sa snažilo udržať problém pod kontrolou bytovou výstavbou, podporou družstevných stavieb, zľavneným predajom pozemkov a stavebného materiálu, zavádzaním systému podpôr a ďalšími sociálno-politickými opatreniami. Nezamestnanosť, ktorá od konca dvadsiatych rokov dosahovala stále väčšiu mieru a kvôli nepretžitému prisťahovaniu sa nepoklesla ani po hospodárskej kríze koncom tridsiatych rokov, sa mesto pokúsilo zmierniť v nemalej miere aj z vlastných zdrojov (zriadením pracovných miest, verejnoprospešnými prácami, prevádzkovaním vývarovne pre chudobných, stravovacími, mäsovými a polievkovými akciami atď.).⁹ Ale náklady na zaopatrenie a podporu chudobných mäs mesto znášalo stále horšie; rastúci deficit rozpočtu a výdavky súvisiace so statusom hlavného mesta – ktoré boli podľa viacerých prehnaté¹⁰ – znamenali beztak čoraz väčší problém pre magistrát.

Samo mesto stavalo núdzové a robotnícke byty a zriaďovalo sídliská pre nižšie spoločenské vrstvy od prelomu storočia. Dovtedy – od začiatkov industrializácie –

vznikali takéto ubytovacie možnosti vďaka súkromným iniciatívam (ako dobročinné akcie) a továrňam. Továrne, respektíve továrnici stavali byty a zriaďovali kolónie pre vlastných zamestnancov, aj z nich predovšetkým pre tých, ktorí pracovali v dôležitých pracovných oblastiach, čiže prostredníctvom týchto stavieb sa dostala k bytom len jedna úzka vrstva. Ale v podmienkach nového štátu tieto formy výstavby už ďalej nefungovali, začali ich nahrádzať stavebné družstvá a samotné mesto.¹¹

O konkrétnych plánoch vedenia mesta, o jeho predstavách na zriadenie robotníckych bytov, štvrtí a kolónií pre chudobných, ako aj o spontánnych procesoch vytvárania kolónií vieme pomerne málo. Bezprostredné štúdium súdobých zdrojov je v mestskom archíve, pre výskumníkov už roky zatvorenom, zatiaľ nemožné.¹² Popri malom množstve publikácií, ktoré spracúvajú túto tému z rôznych aspektov,¹³ sme sa v tomto stručnom prehľade opierali predovšetkým o súdobú tlač.

Podľa dostupných zdrojov sa v prvých dvoch desaťročiach po štátnom prevrate nepretržite vznikali nové a novšie predstavy vedenia mesta ohľadne rozšírenia bytového fondu, plány na výstavbu záhradných mestečiek, kolónií pre štátnych a mestských zamestnancov, drobných úradníkov, v ktorých by sa s výraznou štátnou dotáciou (hoci aj 80 – 90-percentnou)¹⁴ zriadili byty pre náročnejších, štvrte pre chudoby aj núdzové byty.

Bezprostredne po štátnom prevrate, v roku 1919 sa napríklad sformuloval plán výstavby záhradného mestečka na Karloveskej ceste podľa anglických a nemeckých vzorov, s 560-timi rodinnými domami a so zodpovedajúcou sociálnou infraštruktúrou. Ale tento plán stroskotal čiastočne na nedostatku financií, čiastočne – ako píše dobová tlač – kvôli „hnutiu neprajníkov“, aj keď vláda sľubovala až 90-percentnú dotáciu. V tom istom roku mesto začalo výstavbu veľkých činžiakov, v nasledujúcich rokoch postavilo núdzové byty a baraky. V roku 1921 pred továrňou na dynamit plánovali zriadenie veľkej kolónie pre tých, ktorí sa sťahovali domov z Ameriky, ale ani tento plán sa nerealizoval.¹⁵ Predstavitelia mesta aj osobne pátrali po nových riešeniach, absolvovali exkurzie do susedných krajín, a na základe nazhromaždených skúseností sa rodili nové programy a nové blokové zástavby, kolónie. Napríklad v roku 1923 odcestovala jedna komisia mestskej rady do Viedne, aby sa oboznámila s tamojším „hnutím prisťahovalcov“ (települömozgalom). Podľa spravodajstva v tlači pod vplyvom tejto exkurzie založili Družstvo Rosenheim, a vypracovali nový stavebný program. Plán výstavby bytového bloku s 132-mi malými bytmi na Tehelnom poli sa sformuloval po viedenskom medzinárodnom kongrese o výstavbe miest a bytov v roku 1926. „Idea“ záhradného mestečka Westend – ktorá by pozostávala z 300 rodinných domov – vznikla na základe skúseností berlínskej exkurzie v roku 1927. Na podporu stavieb na samom začiatku dvadsiaty rokov vstúpili do platnosti nové zákony, následkom ktorých rad radom vznikali stavebné družstvá, ktoré v nasledujúcich rokoch zohrávali stále väčšiu úlohu v rozširovaní bytového fondu Bratislavy.

Dôsledkom týchto snáh a pod tlakom neúnosnej situácie postavili v Bratislave a v jej bezprostrednom okolí za deväť rokov 10-tisíc bytov, a koncom dvadsiaty rokov sa zdalo, že „riešenie bytovej otázky sa chýli ku koncu“.¹⁶ Že sa tak nestane, to asi nikto z radných netušil. No už na samom začiatku nového desaťročia, v roku 1931 podal sociálny referent opätovnú správu o tom, že na radnicu predložili viac ako 7-tisíc žiadostí o byt.¹⁷ Počas tridsiaty rokov bytová núdza – podobne ako nezamestnanosť – skoro vôbec nepoľavila, čo naznačuje, že Bratislava ako hlavné

mesto, napriek jej ťažkej situácii, zostala v medzivojnovom období cieľom vidieckych más, hľadajúcich svoje miesto vo svete.

Čiastočne s podporou mesta, čiastočne spontánne vznikli tie okrajové robotnícke kolónie, ale mnohokrát skôr štvrte biedy, ktoré sa v dvadsiatych a tridsiatych rokoch stali domovom najchudobnejších, vytlačených z vnútorného mesta a najmä chudoby prichádzajúcej z vidieka. Mesto prispelo k ich vytvoreniu popri vlastnej výstavbe predovšetkým pridelením pozemkov a poskytnutím rôznych zliav stavebným družstvám (bezplatné alebo zľavnené zabezpečenie pozemkov a stavebného materiálu). Takto sa zrodili v dvadsiatych rokoch 20. storočia na okraji, v extravilánoch a v susedstve Bratislavy také kolónie, ako Slamený vrch, Tehelné pole, Emyháza, Hohenay, Westend, Dornkappel, a na pravom brehu Dunaja, pri Petržalke Auliesl a Zaboš.

Príbeh štvrte Emyháza sa začal ešte pred dvadsiatymi rokmi minulého storočia. Výstavbu prvého robotníckeho domu magistrát mesta povolil v roku 1918 istej bratislavskej stavebnej akciovej spoločnosti. Neskôr, v roku 1925 plánovala tá istá spoločnosť celú kolóniu na toto územie. Ale Emyháza ešte aj na konci desaťročia patrila medzi najchudobnejšie štvrte, väčšina jej obyvateľstva žila bez práce, z podpory. Napriek plánovanej a zrealizovanej výstavbe mnohí bývali v núdzových bytoch, dokonca v drevených búdach. Problém zdravotníckej starostlivosti a kanalizácie kolónie nebol vyriešený ani v roku 1929. Kanalizácia chýbala v tomto období skoro všade na periférnych kolóniách mesta, aj na tých miestach, kde už bol vodovod.

Vznik Westendu sa datuje na začiatok dvadsiatych rokov. Vedenie mesta v roku 1931 plánovalo sem atraktívne predmestie so záhradnými štvorbytovkami, ale do konca sledovaného obdobia aj tu bolo viac provizórnych stavieb, ako domov z pevného muriva.

Skutočný charakter predmestia mali najviac Prievoz a okolie Petržalky na pravom brehu Dunaja, kde sa stavali hlavne rodinné domy, a usídlilo sa veľa robotníkov. Ale aj v susedstve Prievozu vznikli také štvrte biedy, ako bol Malý a Veľký Brenner, alebo na druhom brehu Zaboš, ktorý vtedy ešte patrila do katastra Prievozu.¹⁸ Prvé domy v Zaboši boli postavené ešte pred prvou svetovou vojnou, v susedstve záhradnej reštaurácie, ktorá bola pôvodne horárňou. V roku 1921 stálo tu 12 domov, v roku 1946 už 340. Zo všetkých kolónií ešte táto mala najviac dedinský charakter, vďaka malým domčekom s predzáhradami.

Do Aulieslu sa od začiatku dvadsiatych rokov sťahovali hlavne bratislavské rodiny chudobných robotníkov a nezamestnaných, ktorí si kvôli sanáciám a nedostatku financií nedokázali udržať svoje mestské byty. Časť z nich aj tu, v Auliesle roky bedánila v drevenej búde alebo v núdzovom byte.

O rozparcelovaní a zľavnenom predaji honov Dornkapple pre nemajetné rodiny rozhodlo mesto v roku 1925, ale už aj predtým tu stálo niekoľko domov a provizórnych stavieb. Po dvoch rokoch žiadalo isté stavebné družstvo v tomto záhone ďalšie pozemky pre vlastných členov na výstavbu rodinných domov, v ďalšom desaťročí to isté družstvo požiadalo povolenie od samosprávy na zavedenie vody, elektriny a kanalizácie. Mesto napomáhalo usídleniu v kolónii aj poskytnutím stavebného materiálu, za zvýhodnenú cenu predalo tehly a iný materiál zo sanácie vnútorných častí mesta pre stavebné družstvo v Dornkappli. Napriek výstavbe aj tu bývala významná časť prisťahovalcov niekedy aj celé roky v provizórnych stavbách, v zlátaných drevených a plechových búdach, v domoch postavených bez povolenia či v preplnených

jednoizbových bytoch. V medzivojnovom období bol Dornkappel jednou z najchudobnejších a s chudobou súvisiacimi problémami (nezamestnanosť, kriminalita, prostitúcia) najviac postihnutých častí mesta – v neposlednom rade aj následkom vedomej rozhodovacej činnosti mesta.¹⁹

Medzi prisťahovalcami, ktorí prúdili do Bratislavy a usídľovali sa na týchto predmestiach, bolo početné množstvo Maďarov predovšetkým z okolitých agrárnych oblastí; boli to bezzemkovia z dedín Žitného ostrova, Matúšovej zeme, z okolia Komárna, Nových Zámkov, Štúrova, ktorí boli kvôli svojej národnosti vytlačení z prideľovania pôdy v rámci pozemkovej reformy, alebo ako služobníci, nádenníci stratili svoju robotu na zlikvidovaných veľkostatkoch, a hľadali živobytie vo veľkomeste.²⁰ O ich počte nemáme nielo presné, ale ani približné údaje. Z dobovej tlače a z výpovedí pamätníkov je zatiaľ jasné len to, že popri najčastejšie trojjazyčnými, maďarsko-nemecko-slovenskými kolóniami sa vytvárali aj také, v ktorých boli Maďari vo väčšine, a v ktorých dominantným jazykom bola maďarčina. Takýto bol vo východnej časti mesta Dornkappel, na opačnom brehu Dunaja, pri Petržalke Zaboš, Auliesl, na ľavom brehu, v susedstve Prievozu Malý Brenner.

Najviac informácií máme z prvých rokov a desaťročí Dornkapple. O tejto extravilánnej kolónii viackrát písala, jeho osudmi sa pravidelne zaoberala súdoba maďarská tlač, na konci desaťročia vyšla o nej v Prahe aj sociografia Ilie J. Marka, novinára, básnika a fotografa.²¹ V nasledujúcich častiach pomocou týchto prameňov zhrnieme tie z nášho hľadiska špecifické črty, ktoré charakterizovali predmestskú spoločnosť Dornkapple v medzivojnových desaťročiach.

Prisťahovalci v Dornkappli

Podľa popisu Ilie J. Marka hon Dornkappel sa nachádzal šesť kilometrov od okraja vtedajšieho mesta pri železničnej trati, ktorá viedla cez Žitný ostrov do Komárna, medzi Trnavskou cestou, Masarykovou kolóniou na Tehelnom poli, opustenou továrňou Dynamitka a Kuheidou. Obyvateľov tejto kolónie, ktorá vznikla v druhej polovici dvadsiatich rokov, jeden z politických denníkov hlavného mesta, *Híradó* – ktorý sa často a pravidelne zaoberal s mestom Bratislava, starostlivo evidoval udalosti maďarského kultúrneho života v Bratislave, a zasadnutiam magistrátu venoval samostatnú rubriku – často spomína len ako Maďarov. Marko vo svojej sociografii podáva o ňom diferencovanejší obraz. Podľa neho sa v Dornkappli usídľili hlavne bezzemkovia zo Žitného ostrova a Považia, niekdajší služobníci, břeši a nádenníci veľkostatkov, čiže „stroskotanci“ vidieka. Najviac bolo břešov. V druhej vlne prichádzala – ako uvádza Marko – dedinská „elitná vrstva“, remeselníci z veľkostatkov – kováči, zámočníci, koniari, kolári, kočíši, záhradníci. Potom prišli nádenníci a nakoniec sa tu usídľili skrachovaní robotníci Bratislavy. Popri nich našlo dočasný alebo trvalejší prýbytok v Dornkappli aj veľa zvláštnych jedincov, ktorí sa z ciest Európy dostali v týchto rokoch práve do Bratislavy: Česi, Moravania, Rusi, Srbi, Bulhari, Rumuni, dokonca aj Čiňania. V kolónii, ktorú kvôli pestrosti a chudobe miestni volali len Mexiko, žilo v roku 1928 1300, v roku 1930 už 2953 a v roku 1936 až 6000 obyvateľov.

Mnohí sa presťahovali na okraj hlavného mesta so zámerom zarobiť si, a vrátiť sa do svojej dediny. Ale plynutím rokov sa tento sen zdal pre mnohých čoraz vzdialenejším, veď ich príjmy ledva vystačili na holé živobytie. Tretina kolonistov bola celý rok bez práce a živorila z podpory. Druhá polovica sa pokúšala o šťastie ako

robotník. Vtedy (v druhej polovici tridsiatych rokov) podľa Marka dochádzala na svoje pracovisko jedna osmina bratislavských továrenských robotníkov z Dornkapple. Ale keďže boli dedinčania a boli nekvalifikovaní, oproti bratislavskej robotníckej elite – maďarskej a nemeckej –, ktorá pracovala v ťažkom priemysle, dostali ťažšiu a špinavšiu časť roboty. Veľká časť z nich (viac ako polovica) – predovšetkým bývalí čeladníci a nádenníci žitnoostrovských panských statkov – dostala len príležitostnú prácu na stavbách, na výstavbe ciest, na úpravách mestských parkov. Lepšiu prácu v bratislavských továrňach mohli dostať len vtedy, ak ovládali štátny jazyk, vstúpili do niektorej vládnej strany, a utajili svoje národné sebavedomie.²²

V počiatočných rokoch boli robotníci z Dornkapple skoro výlučne muži, s premenou priemyselnej štruktúry v tridsiatych rokoch nájdeme medzi nimi stále viac žien, takých mladých a neškolených vidiečaniek, ktoré po utlmení ťažkého priemyslu dostali prácu ako lacné pracovné sily v niektorej chemickej alebo textilnej továrni. V druhej polovici tohto desaťročia bolo z Dornkapple už viac robotníčok, ako robotníkov.²³

Mnohí sa zamestnali ako sezónni vinohradníci robotníci, okopávači, obarači u bratislavských, račianskych a vajnorských nemeckých vinohradníkov. A poľnohospodárskymi robotníkmi zostali aj tí vidiecki prisťahovalci, ktorí zarábali na každodenný chlieb v bulharských záhradníctvach na východnom okraji mesta, smerom na Prievoz a Vrakuňu.²⁴

Od začiatku života na kolónii v Dornkappli fungovali stavebné bytové družstvá, ktoré vybavovali úvery, zrealizovali kúpy pozemkov, nakupovali a predávali stavebný materiál. Najväčšie domkappelské stavebné družstvo v roku 1928 už malo 1300 členov. Jeho zakladateľmi a vedúcimi boli tunajší robotníci. Stavebný pozemok v Dornkappli mohol získať len ten, kto vstúpil do družstva, a platil členský príspevok (čo nebolo málo, 5 korún pri vstupe a 2 koruny mesačne). Členovia tohto najväčšieho družstva vyšli z radov prvých a zámožných kolonistov, a v nasledujúcich rokoch tvorili elitnú vrstvu Dornkapple. Množstvo ľudí však zostalo mimo družstva a tým aj mimo možnosti založenia vlastného domova. Oni boli obyvatelia príležitostných príbytkov, noclažníci v domoch tých, ktorým sa predsa len podarilo uchytiť sa, a po počiatočných rokoch v Dornkappli sa presťahovali ďalej do mesta. A boli to oni, ktorí žili v ubytovni pre bezdomovcov – „Domove bezprístrešných“, v sivom baraku s približne 160-timi posteľami vo dvoch miestnostiach, ktorý dalo mesto postaviť v roku 1932 na juhovýchodnom okraji kolónie, a neskôr aj v núdzových barakoch, postavených vedľa ubytovne.

Z tých, ktorí sa dostali k pozemku v Dornkappli, dokázali postaviť dom z pevného muriva len najzámožnejší. Mesto viackrát poskytlo stavebnému družstvu zadarmo, inokedy za zvýhodnenú cenu stavebný materiál zo starých zbúraných domov. Napriek tomu bolo 33 percent domov postavených z úveru. Na viacerých parcelách, vo viacerých častiach ulíc, živorili prisťahovalci dlhé roky len v príležitostných príbytkoch, v búdach, ktoré boli postĺkané z dosiek, z plechov a tehlového odpadu, alebo v pivničných bytoch (ku ktorým stavebný materiál často kradli z okolitých stavenísk; rozniesli napríklad odstavenú chladiarenskú budovu blízkej továrne Dynamitka). Prevažná väčšina budov bola vyhotovená bez základov, steny boli mokré a plesnivé.²⁵ Podľa Markovej sociografie na jednu izbu v Dornkappli pripadalo vtedy 6,17 osôb, a jedna izba mala priemernú rozlohu 4 x 4 metre. Kolónia dlhé roky nemala kanalizáciu.²⁶

Boli ale postavené aj jednoizbové radové domy, kolónia mala aj pekne upravené ulice, postavili sa aj domy, ktoré svojou šírkou obsadili celú parcelu, s manzardnou strechou, s kvetinovými a zeleninovými záhradkami. V týchto častiach prevládala

dedinská nálada. V nedeľu sa mládenci a dievčatá v trojiciach, štvoriciach prechádzali po ulici, na konci jednej ulice celý rok fungoval kolotoč, v susedstve sa rozprestierali oráčiny.

Od roku 1931 Dornkappel spájala s mestom autobusová doprava. Dovtedy mnoho robotníkov cestovalo do bratislavských tovární rannými vlakmi zo Žitného ostrova, a ešte viac ich chodilo na bicykloch. Autobus používalo len málo ľudí, bol drahší ako vlak.

Nakoniec v lete 1933 Mestská sporiteľňa a potom aj ostatné finančné inštitúcie pozastavili poskytovanie úverov Dornkappelčanom, nakoľko väčšina z nich neplatila splátky úveru, veď medzitým sa v dôsledku zrušenia tovární stali nezamestnanými.²⁷

Presadzovanie záujmov obyvateľov a spoločenský život na kolónii

Náznaky spoločenskej samoorganizácie tohto z rôznych smerov prisťahovaného aj etnicky rôznorodého obyvateľstva môžeme v našich zdrojoch zachytiť najmä v oblasti ochrany záujmov a spolkovej aktivity. Popri spomínaných stavebných družstvách udržiavali a prevádzkovali miestne komunity aj robotnícke spolky, divadelné súbory a telovýchovné jednoty.

Pestrý spoločenský život kolónie sa v týchto počiatočných rokoch organizoval na jazykovo-etnickom základe. Mohli by sme si myslieť, že už aj kvôli jazykovým znalostiam, veď okrem Maďarov, ktorí žili v blízkosti etnickej hranice a v diaspóre, Maďari žijúci kompaktné – ako napríklad na Žitnom ostrove, odkiaľ sa vyrojili prisťahovalci Dornkappel – v medzivojnovom období ešte vôbec nevedeli po slovensky, ako ani čerství prisťahovalci zo slovenských krajov po maďarsky. Je ale všeobecne známym faktom, že aj v samotnej Bratislave, kde v medzivojnovom období a aj v desaťročiach pred vznikom Československa existoval čulý spolkový a spoločenský život – a pôvodní obyvatelia mesta vtedy ešte definovali seba samých ako trojjazyčných –, spolková (spoločenská) aktivita sa taktiež organizovala podľa jazykovo-etnických diferenciácií. Potom je viacnásobne prirodzeným javom, že to nebolo inak ani vo formujúcich sa komunitách predmestského obyvateľstva. Takýmto spôsobom vznikali v Dornkappeli telovýchovné jednoty, z ktorých Maďari – ako členovia Maďarského futbalového zväzu v Československu – naháňali loptu vo futbalovom družstve *Testvériség Sportegylet* [Telovýchovná jednota Bratstvo], a hrávali svoje majstrovské zápasy s družstvami okolitých maďarských dedín.²⁸ Ale trebárs aj krčmové spoločnosti fungovali na tomto princípe.

Krčmy hrali významnú úlohu v spoločenskom živote miestnych komunít, v organizačnom živote strán a spolkov – pravda, toto bolo vtedy všeobecným javom. V niektorých krčmách robotníckych štvrtí na okraji Bratislavy usporadúvali miestne kultúrne spolky aj divadelné predstavenia.²⁹

Podľa Markovho popisu v Dornkappeli bolo päť krčiem, po dvoch boli krčmy slovenské, respektíve české, a jedna bola maďarská, v štyroch hrávali „jazz“, a v jednej vyhrávala cigánska hudba. Dornkappelčania navštevovali krčmy podľa sympatií k národným stranám, politickým zoskupeniam. Napríklad v jednej z nich mávali svoje schôdzky v sobotu a v nedeľu maďarskí robotníci, v druhej sa schádzali zástancovia vládnych strán, v ďalšej zase prívrženci opozície.

Aj krčmové bitky medzi mládežou mali najčastejšie národnostný základ, podľa Marka sa ale v ich pozadí v skutočnosti ukrýval rozpor medzi mestom a dedinou, rozpor medzi „namyslenými mestskými frajermi“ a „urazenými dedinčanmi“.

Existoval aj konflikt záujmov medzi robotníkmi mesta a kolónií, veď šéfovia tovární často využívali nepretržite prichádzajúcich početných „neosvietených“ vidiečanov ako štrajkokazov proti disciplinovaným, organizovaným a veľkou robotníckou uvedomelosťou sa vyznačujúcim, hlavne maďarským a nemeckým bratislavským robotníkom, keď sa v redukovaných bratislavských továrňach stále častejšie vyostrovali mzdové boje. Väčšina dornkappelských robotníkov bola neorganizovaná, aj keď – podľa Marka – komunisticky založená. Na pracovisku nevstupovali podľa možnosti do žiadnej strany – ani do odborov –, alebo ak predsa, tak podľa očakávaní zamestnávateľa, a týmto spôsobom zmenou pracoviska menili aj svoju stranícku príslušnosť.³⁰

Aj z týchto fragmentovaných údajov môžeme zistiť, že spoločenská samoorganizácia obyvateľov predmestskej kolónie sa v počiatkových rokoch formovala na pôde etnickej identity a na úrovni bydliska. Kvôli odlišným spoločenským záujmom a pravdepodobne aj kvôli odlišnému spoločenskému pôvodu maďarskí robotníci z predmestia nevytvorili vzťah solidarity s maďarskými mestskými robotníkmi, a preto tí ostatní nehrali žiadnu úlohu ani v ich integrácii na pracovisku.

Kauza školy

Kauza školy a s ňou spojené kolektívne akcie mohli byť v tridsiatych rokoch významným faktorom samoorganizácie a stratégie prežitia maďarskej komunity v Dornkappli, mohli v komunite posilniť pocit spolupatričnosti. Dobové maďarské médiá, ako denník *Híradó* označujúci sa ako nezávislý, alebo denníky opozičných maďarských strán, *Prágai Magyar Hírlap* a *Új Hírek* sa viackrát zaoberali touto desaťročia nevyriešenou otázkou. Aj zo spomienok spisovateľa Marcella Jankovicsa, ktorý v tridsiatych rokoch bol predsedom *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület* [Kultúrny spolok Maďarov na Slovensku] vieme, že problém výučby v materinskom jazyku celý čas sprevádzal život kolónie v mezivojnovom období.³¹

V dvadsiatych, ale hlavne v tridsiatych rokoch – napriek hospodárskej kríze – mesto vynaložilo veľa úsilia a hlavne veľa financií na výstavbu ľudových a meštianskych škôl. Viacero z nich otvorilo brány práve v niektorej z novovzniknutých periférnych kolónií, kde boli tieto štátne zariadenia, vytvorené s podporou mesta, prvými inštitúciami pre deti. Nedostatok vyučovacích miestností napriek tomu zostal veľkým problémom pre vedenie mesta po celú dobu týchto dvoch desaťročí. Magistrát ani v tejto oblasti nedokázal držať krok s rýchlo rastúcim počtom obyvateľstva.

Súčasťou „veľkolepého programu výstavby škôl“ do polovice tridsiatych rokov bolo postavenie jednej ľudovej školy na Lamačskej ceste pre kolóniu Westend a okolie Patrónky (továrne na výrobu nábojov), jednej „obrovskej, modernej“ budovy štátnej ľudovej a meštianskej školy na Tehelnom poli a jednej trojtriednej ľudovej školy na Trnavskej ceste. Súčasťou „sna“ o Veľkej Bratislave, zrodeného počas primátora Vladimíra Krna bola jedna škola vo štvrti Emyháza, jedna v Kvetnej doline (Blumentál), jedna škôlka vo Westende.³² Ani v jednej z týchto škôl však nebolo vyučovanie ani v maďarskom, ani v nemeckom jazyku, a dokonca neboli v nich ani takéto paralelné triedy, na čo sa maďarskí poslanci magistrátu a spravodajcovia maďarských novín častokrát sťažovali, veď – ako písali – na týchto územiach žili vo veľkom počte maďarské a nemecké rodiny, ktoré keď chceli svoje deti školíť v materinskom jazyku, mohli tak urobiť len v meste alebo v ľudovej škole Dynamitky, ktorá však bola ďaleko od periférnych častí mesta.³³

Zvlášť do očí bijúce bolo odmietavé správanie sa úradov v prípade Dornkapple, ktorého obyvateľa dlhé roky tiež márne žiadali o maďarskú školu.³⁴

Kauza školy v Dornkappli sa začala v roku 1929 pozemkom, vymedzeným mestom pre účel stavby školy, ktorý však spočiatku slúžil iba ako ihrisko. Neskôr v kolónii otvorili štátnu školu s vyučovacím jazykom československým, najprv ako jednotriednu dočasnú ľudovú školu, ktorá potom bola rozšírená na plne organizovanú a neskôr na meštiansku školu.

Maďarskí rodičia začali svoje akcie v kolónii na začiatku tridsiatych rokov pomocou bratislavskej miestnej organizácie *Magyar Nemzeti Párt* [Maďarská národná strana]. Prieťahy trvali niekoľko rokov, na jar roku 1936 už aj mestské zastupiteľstvo odsúhlasilo materiálne výdavky pre jednu paralelnú maďarskú triedu, ale vyučovanie sa nezačalo.³⁵ Spoločenské hnutie, organizované v prospech chudobných detí Dornkapple, ostávajúcich bez výučby v materinskom jazyku, v tridsiatych rokoch podporovala aj bratislavská skupina *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület* [Kultúrny spolok Maďarov na Slovensku]. Podobne ako v ostatných okrajových kolóniách a „vzdialenejších perifériách“, aj v Dornkappli pomáhala žiakom pri dochádzke do mestských maďarským škôl poskytovaním lístkov na vlak či autobus. Spolok v roku 1937 vo výzve zverejnenej aj v denníku *Híradó* napríklad vyhlásil peňažnú zbierku pre takmer 100 chudobných detí z Dornkapple.³⁶

Podobne sa vo veci školy s vyučovaním v materinskom jazyku aktivizovali aj rodičia v Zaboši, ako aj v jej materinskej obci, v Prievoze a v Petržalke.

Maďarskí rodičia z Prievozu, čakajúc na posúdenie svojich žiadostí, na jeseň v roku 1936 celé týždne nepustili svoje deti do školy. Žiadali vtedy otvorenie paralelných maďarských tried pre 84 detí v ľudovej škole s vyučovacím jazykom nemeckým. V Zaboši – ktorý ležal na hranici Prievozu, ale na pravom brehu Dunaja – chceli v tom istom čase maďarskí rodičia dať do školy s vyučovaním v materinskom jazyku 168 školopovinných detí. V tejto časti mesta v túto jeseň nenavštevovalo 66 detí žiadnu školu, lebo všetky maďarské školy, ktoré prichádzali do úvahy – štátna maďarská škola v Auliesl ako aj bratislavská rímskokatolícka škola na Ružovej ulici – boli plné: „Z maďarských detí v Zaboši 66 nemôže chodiť do školy nikam. Z nich 31 by chodilo do prvej triedy, keby sa otvorila maďarská obecná škola v už prenajatých miestnostiach. V súčasnosti okrem tých šesťdesiatšesť ďalších 29 navštevuje – z nedostatku maďarskej – slovenskú školu v Zaboši so 4 pedagógmi, prevádzkovanú Slovenskou ligou, 5 detí navštevuje školu v Auliesl, 11 maďarskú ľudovú školu ústavu Notre Dame, a 7 maďarskú školu na vidieku u svojich starých rodičov, veď »dieťa nemôže ostať hlúpe«. Rôzne meštianske školy navštevuje 14 detí. Okrem toho 22 maďarských detí rodín v Zaboši je od jari takisto bez školy, a nie sú zahrnuté v školskej žiadosti.“³⁷

Petržalskí maďarskí rodičia sa začali organizovať v roku 1933, aby sa v miestnej štátnej meštianskej škole – podobne nemeckým paralelným triedam – otvorili aj maďarské paralelné triedy. Ale márne podávali svoju žiadosť opakovane v každom roku školskému referátu, márne spísali počet školopovinných detí, a obecné zastupiteľstvo v Petržalke zbytočne odsúhlasilo každý rok materiálne výdavky, školský referát sústavne odmietal ich žiadosť s rôznymi výhovorkami.

V Zaboši nakoniec otvorili maďarskú školu v decembri 1937, a odvtedy vyučovali v materinskom jazyku maďarské deti aj v Prievoze.³⁸ Stalo sa tak vtedy, keď sa už menila aj politická situácia v krajine.

Ale v Dornkappli sa ťahala kauza školy aj v ďalšom roku. Vo februári 1938 sa rodičia a predstavitelia spomínaného kultúrneho spolku, ktorá ich podporovala, obrátili so svojou sťažnosťou priamo na bratislavského viceprimátora. Na stretnutí hovorili o viac ako dvestosedemdesiatich školopovinných maďarských deťoch, ktorí sú na kolónii bez školy, alebo ktorí musia denne prejsť pešo 10 – 12 kilometrov do najbližšej bratislavskej maďarskej školy, respektíve chodia do miestnej československej školy. Primátor vtedy už uznal žiadosť delegácie za opodstatnenú a prisľúbil podporu. Mestská rada schválila návrh otvorenia paralelnej maďarskej triedy od jesene pre 59 detí pri miestnej československej ľudovej škole a s tým spojené vecné výdavky. V prípade nakoniec intervenoval na kompetentných ministerstvách v Prahe aj sám János Esterházy, úradujúci predseda Egyesült Magyar Párt [*Zjednotenej maďarskej strany*]; napokon dostali peniaze na prevádzkovanie dvoch maďarských tried. Po skoro desaťročnom boji sa nakoniec na začiatku septembra otvorila dornkappelská maďarská škola ako paralelná maďarská trieda štátnej školy s vyučovacím jazykom československým na Masarykovej kolónii. Inštitúciu umiestnili v objekte bývalej osobitnej školy, v jednej malej miestnosti sa tiesnili žiaci troch ročníkov, spolu 70 detí.³⁹

Podľa výskumov Gyulu Popélya, ktorý spracoval históriu maďarského školstva v medzivojnovom období, sa k tridsiatym rokom, po agresívnom vystupovaní štátnej moci, po niekoľkých vlnách odbúrania siete maďarských škôl a za diskriminácie zostávajúcich škôl, dokázali za školy bojujúci ľudia organizovať manifestačné akcie tam, kde bolo mnoho nespokojných, ktorí ostali bez školy, a kde bola spoločenská, politická alebo náboženská sila na ich zjednotenie a koordináciu. Ale aj na týchto miestach dosiahli úspech len v tých najvýnimočnejších prípadoch. Utlmovanie vzdelávania v maďarskom jazyku a odbúravanie škôl vo viacerých vlnách sprevádzalo obe desaťročia prvej republiky. Na primerané zaobchádzanie pristúpila moc až na úplnom konci tridsiatych rokov, uprostred zmien vnútornej a medzinárodnej politickej situácie.⁴⁰

Náš príklad z okraja hlavného mesta patrí medzi tieto výnimočné prípady s pozitívnym koncom. Dôvod úspechu, podobne ako v iných prípadoch, aj v Dornkappli možno hľadať jednak vo veľkom počte „nespokojných“, jednak v organizovanej sile. V prípade posledne spomenutého faktora, v prejavoformujúceho sa sebavyjadrovania a presadzovania záujmov miestneho obyvateľstva zohrala dôležitú úlohu vonkajšia pomoc, aktivita tých bratislavských intelektuálnych kruhov (Kultúrny spolok Maďarov na Slovensku, Zjednotená maďarská strana), ktorých členovia považovali za dôležité, aby sa jazykovo-etnická odlišnosť týchto maďarských más z vidieka neroztavila v procese stále sa silňujúcej národnostnej homogenizácie hlavného mesta.

Resumé

Rozuzlenie je všeobecne známe. Maďarské komunity, ktoré sa sformovali v tejto jazykovo, etnicky a kultúrne často rôznorodej populácii prímestských kolónií a robotníckych štvrtí, sa nevedeli trvalo zakoreniť – a to ani v tých kolóniách, kde žili Maďari vo väčšom počte, alebo boli priamo vo väčšine, ako v Dornkappli a Zaboši, a kde by aj separované (segregované) prostredie ich bydliska mohlo spomaliť proces ich úplnej asimilácie. Neprežili ani napriek tomu, že v týchto počiatkových rokoch naši

početné množstvo foriem pre sebaorganizáciu na základe etnickej identity, a ich spoločenskú aktivitu navyše podporovali aj celoštátne maďarské organizácie. Proti vplyvom, ktoré pôsobili opačným smerom – ako úsilie štátnej moci alebo integračný vplyv mestského pracoviska – očividne nebolo postačujúce ani synergické pôsobenie aktivít zameraných na spomalenie asimilácie, v medzivojnovom období sa nevytvorila kohézia a skupinové vedomie týchto komunít, respektíve sa neposilnili natoľko, aby vedeli vzdorovať oveľa agresívnejším mocenským úsiliam a spontánnym procesom nového, povojnového spoločensko-politického zriadenia.

Okolnosti v prvej republike nepriali zakoreneniu a zafixovaniu etnickej identity týchto sídelných komunít. Vedomím úsilím zástupcov štátnej moci bolo postupne likvidovať etnicko-jazykovú mnohofarebnosť kolónií na okraji hlavného mesta (okrem iného zmařením zriadenia škôl v materinskom jazyku, ako inštitútov tradovania maďarskej národnej identity a kultúry). A masy dedinčanov, ktoré museli bojovať s chudobou, kultúrnymi nevýhodami aj individuálnymi poruchami identity, vedeli týmto okolnostiam vzdorovať len čiastočne. K formovaniu spoločnej minulosti a systému hodnôt chýbala stabilita osobných identít aj čas.

V rokoch, ktoré nasledovali po druhej svetovej vojne, a ktoré sa v menšinovej literatúre spomínajú ako „roky bez domoviny“, v rokoch 1945 – 1949, kedy sa všade v krajine zrušili školy s vyučovacím jazykom maďarským, ani maďarskú populáciu týchto robotníckych štvrtí na okraji hlavného mesta neobišli represálie štátnej moci. Aj z týchto kolónií boli odsuny obyvatelstva do Maďarska, a nastupujúca nová politická moc skoncovala aj s faktormi, ktoré hrali dôležitú úlohu vo vytváraní komunít: s dovtedy pestrým a čulým spolkovým životom. Rozvrátené etnické komunity sa už potom nevedeli reštrukturalizovať.

V obraze dnešnej Trnávky – ktorá zahŕňa v sebe aj Dornkappel – už niet stopy po prítomnosti niekdajšieho maďarského alebo nemeckého etnika, aj ich jazyk sa vytratil z verejných priestranstiev. Nemci sa v dôsledku povojnových deportácií pre hlavné mesto hľadajúce svoju novú tvár aj reálne stratili, a Maďari sa stali na kolónii, ktorá od šesťdesiatych rokov pomaly splynula s Bratislavou, prinajmenšom neviditeľnými. Dornkappel so svojimi niekoľkými svojráznymi uličkami aj dnes tvorí malý ostrov v objatí nákupných stredísk, novších sídlisk a ciest s hustou premávkou, vedúcich von z mesta. Jeho komfortne prestavané bývalé robotnícke domy sa po prelome tisícročia postupne stávajú domovmi stredných vrstiev.

Štvrť Zaboš, ktorá bola v medzivojnovom období druhou najväčšou maďarskou štvrťou, bola celkom zlikvidovaná počas stavieb petržalských sídlisk, ktoré sa začali v sedemdesiatych rokoch. Sanácia Zaboša sa uskutočnila v dvoch etapách, v roku 1975, potom zvyšok v roku 1982, ostali z neho len tri torzovité ulice pri pilieroch Prístavného mosta, s niekoľkými pôvodnými malými rodinnými domami s predzáhradkou.

Mestská časť Petržalka, ktorá pohltila niekdajší Zaboš, ako aj Trnávka, ktorá zahŕňa v sebe Dornkappel, sú dnes jednojazyčné a monokultúrne mestské štvrte Bratislavy.⁴¹ Hoci od šesťdesiatych rokov, kedy sa začali stavať nové sídliská, prichádzali do hlavného mesta ďalšie vlny vidieckych Maďarov, ich jazyková, etnická, a kultúrna odlišnosť sa už v jednotlivých mestských častiach, na ich verejných priestranstvách neobjavila. Ale to je už ďalšia kapitola.

Poznámky

- 1 Podľa sčítania ľudu v roku 1910 pomer Maďarov a Nemcov v meste bol 40,5, respektíve 41,9 %, počet Slovákov dosiahol 12 tisíc, a tvoril 14,9 % celkového obyvateľstva. Podľa údajov zo sčítania ľudu v 1921 sa počet Slovákov dovtedy zvýšil na 37 tisíc (39,7 %), zároveň pomer Nemcov sa znížil na 27,7 % a Maďarov na 22,2 % (*A Felvidék településeinek nemzetiségi [anyanyelvi] megoszlása...* 1995).
- 2 Plán, ktorý sa aj v súdobej maďarskej tlači spomína ako plán Veľkej Bratislavy (Nagy-Bratislava), je spojený s menom primátora Vladimíra Krna. Sú v ňom vyznačené grandiózne smernice pre stavby a investície, ako aj na zvýšenie rozlohy a počtu obyvateľstva Bratislavy na desaťročné obdobie. Jeho realizáciu ale čoskoro zastavili politické udalosti.
- 3 Následkom pripájania dedín sa rozloha hlavného mesta zvýšila v roku 1946 o 11 tisíc, v roku 1972 o 17 tisíc hektárov, a takto sa jeho celková rozloha zvýšila skoro na 37 tisíc hektárov (HORVÁTH 1990, s. 31 – 41).
- 4 1910: 70,8 %; 1920: 42,8 %; 1930: 31,4 %; 1980: 18,8 %; 1991: 18,8 % (SZARKA 2002, s. 195 – 218).
- 5 Pomer tých, ktorí sa prihlásili k maďarskej národnosti, sa podľa údajov zo sčítaní ľudu počas 20. storočia vyvíjal v Bratislave nasledovne: 1910: 40,5 %; 1920: 22,2 %; 1930: 15,3 %; 1980: 4,8 %; 1991: 4,6 %. V Košiciach: 1910: 75,4 %; 1920: 21,2 %; 1930: 16,4 %; 1980: 4,0 %; 1991: 4,6 % (SZARKA 2002, s. 200 – 201).
- 6 Analyzujúc akulturačné procesy Budapešti na konci 19. storočia, Gábor Gyáni považuje stanovenie jazykovej kultúry ako jediného determinanta za vedecky neprijateľné (GYÁNI 1995, s. 101 – 113).
- 7 GORDON 1978.
- 8 SZARKA 2002, 195 s.
- 9 V roku 1937, keď svetová hospodárska kríza už poľavila a počet nezamestnaných celoštátne klesol, nezamestnanosť v Bratislave ďalej rástla a evidovali tu skoro 6500 nezamestnaných. Vedenie mesta tento jav vysvetľovalo v prvom rade nepretržitým prílivom vidiečanov do hlavného mesta. Výbor nezamestnaných preto vo svojom podaní žiadal magistrát, aby zabránil tomu, „že sa vidiecki nezamestnaní stále hrnú do Bratislavy, lebo bez toho nie je možné poraziť nezamestnanosť“, ďalej aby podľa pražského vzoru na mestské práce prijímali len bratislavských robotníkov, a aby prestarých nezamestnaných mesto umiestnilo na zvláštnych kolóniách. (Emelkedik a munkanélküliség Pozsonyban. Pozsony lakossága meghaladja a 148 000-et [V Bratislave sa zvýši nezamestnanosť. Obyvateľstvo Bratislavy presiahlo 148.000]. *Híradó*, 5 januára 1937, s. 3.; Pozsony város. Intéző bizottságot alakítanak a munkanélküliek érdekeit megvédésére [Mesto Bratislava. Nezamestnaní založia na obhajobu svojich záujmov výkonný výbor]. *Híradó*, 20. októbra 1936, s. 2) – Na opatrovanie a podporu nezamestnaných fungovalo v tridsiatych rokoch v Bratislave približne desať podporných inštitúcií, a v ich „labyrinte“ sa podľa spravodajcu denníka *Híradó* „vznajujú len notorickí žobráci, ktorí získali potrebnú prax“ (Pozsony város. Intéző bizottságot alakítanak a munkanélküliek érdekeit megvédésére [Mesto Bratislava. Nezamestnaní založia na obhajobu svojich záujmov výkonný výbor]. *Híradó*, 20. októbra 1936, s. 2).
- 10 O nereálnosti mestského rozpočtu po štátnom prevrate, o miere zadĺženosti a jej dôvodoch pozri správu mestského poslanca Tibora Neumanna (Pozsony város sulyos anyagi helyzetének okai [Príčina vážnej finančnej situácie mesta Bratislavy]. *Prágai Magyar Hírlap*, 14. februára 1937, s. 8).
- 11 Viera Obuchová vo svojej práci zaoberajúcej sa bratislavskými robotníckymi štvrťami z aspektu staviteľov rozlišuje štyri spôsoby, ako sa v období od začiatkov priemyselnej výroby do konca prvej Československej republiky zriaďovali robotnícke byty v Bratislave: 1. z dobročinnnej akcie jednotlivcov; 2. prostredníctvom (majiteľa) továrne; 3. prostredníctvom mesta; 4. svojpomocnou formou (napríklad družstevnou formou). Podľa jej zistení prvé robotnícke byty v Bratislave – spolu 280 – vytvoril barón Walterskirchen prestavbou jednej kasárne v roku 1873. Továrňu na dynamit, ktorá bola založená v roku 1873, v 80-tych a v 90-tych rokoch a potom v roku 1913 zriadila v susedstve továrne robotnícku kolóniu. Do roku 1905 továrne, t. j. továrniči spolu postavili 700 robotníckych bytov v Bratislave pre svojich zamestnancov, zväčša pre robotníkov, ktorí dovtedy dochádzali do práce z okolitých dedín. Samotné mesto stavelo robotnícke byty od začiatku 20. storočia. Prvé projekty bytov, určených pre zamestnancov železníc, boli vyhotovené v roku 1901. Od rovnakého obdobia sú k dispozícii údaje aj o výstavbe z vlastných síl. Posledná forma nabrala na význame v dvadsiatych rokoch, keď v Bratislave vznikol celý rad stavebných družstiev. Prvé dva spomínané spôsoby výstavby (dobročinná akcia a výstavby tovární) po roku 1919 úplne zmizli z palety foriem rozšírenia bytového fondu. (OBUCHOVÁ 1986). O téme ešte pozri dve štúdie Soni Kovačevičovej o ľudových štvrťach

- a bytoch v Bratislave (Kovačevićová 1985; táže 1987), ďalej tematické dvojčíslo Slovenského národopisu, venovaného etnografii Bratislavy, v ktorom sa viaceré štúdie venujú tzv. ľudovým štvrtiam, perifériám a ich obyvateľstvu (*Slovenský národopis* 1987, č. 2 – 3).
- 12 Od pôvodného publikovania štúdie sa situácia zlepšila; archív je opäť prístupný bádateľom, aj keď jeho otváracie hodiny sú naďalej obmedzené. – pozn. red.
 - 13 Pozri v poznámke č. 11.
 - 14 KOVAČEVIČOVÁ 1985, s. 36 – 37.
 - 15 Pozsony város. Kilenc év tanulságai a lakáskérdés terén [Mesto Bratislava. Poučenia deviatich rokov v oblasti bytovej otázky]. *Híradó*, 5. novembra 1927, s. 3; Nagyszabású kertváros készül a Westendtelkeken [Prípravuje sa veľkolepé záhradné mestečko na pozemkoch Westendu]. *Híradó*, 17. novembra 1927, s. 3.
 - 16 Tamže.
 - 17 Pozsony város [Mesto Bratislava]. *Híradó*, 21. júna 1931, s. 3
 - 18 Územie Zaboša prv bolo ostrovom Dunaja. Do druhej polovice 18. storočia ležalo na ľavej strane Dunaja, a potom sa zmenou hlavného toku dostalo na pravú stranu. Do roku 1938 patrilo do katastra Prievozu, a v roku 1946 ho spolu s Petržalkou pripojili k hlavnému mestu.
 - 19 Vedenie mesta plánovalo zriadenie kolónie pre chudobných do Dornkapple; v roku 1932 tu postavili veľký, 160 miestny barak pre bezdomovcov, vedľa ktorého potom postavili aj núdzové byty; v roku 1938 sem plánovali presídliť aj obyvateľstvo kolónie pre chudobných s názvom Elisium s Petržalky, keď počas výstavby protipovodňovej ochrannej hrádze museli kolóniu sanovať (Eltűnik az Elisium [Elisium zmizne]. *Új Hírek*, 22. septembra 1938, s. 4).
 - 20 Dobré zhrnutie charakteristik pozemkovej reformy a jej vplyvu na štruktúru spoločnosti agrárnych oblastí s maďarským obyvateľstvom na južnom Slovensku poskytuje najnovšie Attila Simon vo svojej práci o kolóniách a kolonistoch v medzivojnovom období (SIMON 2008, s. 23 – 62).
 - 21 MARKO 1938.
 - 22 MARKO 1938, s. 135, 188.
 - 23 Podľa údajov Marka napr. z 1600 robotníkov továrne na niť 180, zo 700-800 robotníkov gumární 44 bolo vtedy z Dornkapple, v továrni na syntetický hodváb pracovalo 60 až 80, v továrni na káble 15 Dornkappelčanov, a v podobnom počte sa nachádzali aj v ľanovej fabrike firmy Klinger a vo fabrikách Siemens, Dynamit Nobel a Stollwerk (MARKO 1938, s. 111 – 115).
 - 24 Spomienku na bývalých bulharských záhradníkov aj dnes uchováva vo svojom mene Bulharská ulica v Dornkappli.
 - 25 Na konci 1936 bolo na kolónii 78 dvojizbových bytov, 443 jednoizbových, 378 s tzv. obývacou kuchyňou, 10 pivničných bytov a 11 manzardných bytov; kúpeľňa bola v piatich, WC v 573 bytoch (MARKO 1938, s. 39).
 - 26 Ukazovateľom zlých sociálnych a zdravotných pomerov je okrem iného aj vysoká úmrtnosť dojíciat (v roku 1936 napr. zomrelo 22 dojíciat – 16,29 percent), ako i vysoký počet žiadateľov o sociálnu podporu (napr. akcia bezplatnej polievky od zimy 1929 sa začala s 800 žiadateľmi). (MARKO 1938, s. 142, 164).
 - 27 Napr. v posledný aprílový týždeň roku 1937 bolo na kolónii 981 nezamestnaných, čo spolu s rodinnými príslušníkmi znamenalo 2091 osôb (MARKO 1938, s. 141 – 142).
 - 28 <http://www.fkzlateklasy.sk/index.php?content=club>.
 - 29 V Petržalke v reštaurácii Gammel usporadúvali aj ochotnícke divadelné predstavenia. Ochotnícka skupina miestneho katolíckeho kultúrneho spolku *Felebarát* predstavila v septembri 1934 ľudovú hru s názvom *Gyimesi vadvirág*, v októbri miestna skupina *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület* [Kultúrny spolok Maďarov na Slovensku], ktorá bola možno totožná so skupinou spolku Felebarát, predstavila operetu s názvom *Szökik az asszony*, „s nanovo postavenou scénou, vyhovujúcou aj najnáročnejším požiadavkám“ (*Egyesületi élet* [Spolkový život]. *Híradó*, 16. septembra 1934, s. 12; 13. októbra, s. 6).
 - 30 MARKO 1938, s. 127.
 - 31 Marko považoval za dôležité poznamenať len toľko, že na pozemku, ktorý dostali od mesta pre školské účely, vytvorili ihrisko a nebola postavená škola (MARKO 1938, s. 15). Na inom mieste vo svojej knihe cituje vety rodičov, pre ktorých maďarský jazyk a kultúra mohli stratiť svoju prestíž, a svojich detí dali zapísať do slovenskej alebo nemeckej školy, hovoriac, že s maďarským jazykom sa dieťa nikam nedostane, nemôže byť z neho ani zametač ulice, maďarský jazyk zajtra aj tak zomrie atď. (MARKO 1938, s. 128).
 - 32 Megakadt a pozsonyi nagyarányu építkezés. A tőke elvesztette érdeklődését a magánépítkezések iránt. Szétfoszlottak a króni „Nagy-Bratislava” álmai [Zastavila sa veľkolepá bratislavská výstavba.

- Kapitál stratil záujem o privátne stavby. Rozplynuli sa plány Krna o „Veľkej Bratislave“]. *Új Hírek*, 21. októbra 1938, s. 6.
- 33 Pozsony városa. Épülnek az új iskolák, de sehol sem oktatnak magyarul és németül [Mesto Bratislava. Stavajú nové školy, ale nikde nevyučujú po maďarsky a po nemecky]. *Híradó*, 14. novembra 1929, s. 2; Pozsony város. A város iskolaépítkezései [Mesto Bratislava. Výstavby škôl mesta]. *Híradó*, 11. augusta 1936, s. 2. – Podobne ako Maďari, aj nemeckí rodičia postrádali a očakávali školy v materinskom jazyku pre svoje deti v Dornkappli. Ich poslanec sa napríklad v roku 1937 v Národnom zhromaždení ujal slova v záujme 103 dornkappelských nemeckých detí (Senát Národného zhromaždení R. Čs. r. 1937. http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/3vo/tisky/T0906_01.htm).
- 34 „Ale tu musíme pripomenúť to, že popri veľkolepých mestských výstavbách škôl ani doteraz nebolo dostatok peňazí na to, aby v Dornkappli, ktorý pozostáva z obyvateľov s maďarským materinským jazykom, bola postavená maďarská ľudová škola“ (Pozsony város. A város iskolaépítkezései [Mesto Bratislava. Výstavby škôl mesta]. *Híradó*, 11. augusta 1936, s. 2).
- 35 A magyarság hatévi szívéis küzdelme a dornkappeli magyar iskoláért [Šestoročný húževnatý boj Maďarov za maďarskú školu v Dornkappli]. *Prágai Magyar Hírlap*, 1. júla 1938, s. 2.
- 36 Felhívás magyar társadalmunkhoz! [Výzva k našej maďarskej spoločnosti!] *Híradó*, 25. septembra 1936, s. 2; A magyar iskolaügyek fájó sebei a pozsonyi SzMKE ülésén [Boľavé rany maďarského školstva na bratislavskom zasadnutí Kultúrneho spolku Maďarov na Slovensku]. *Híradó*, 10. januára 1937, s. 7. O činnosti Kultúrneho spolku Maďarov na Slovensku v prospech zápisu detí do maďarských škôl v kruhoch bratislavských maďarských rodičov na predmestiach sa zmienil aj Marcell Jankovics v knihe s názvom „Húsz esztendő Pozsonyban“ (JANKOVICS, s. 197 – 198).
- 37 Döntőn az iskolaügyi minisztérium. A főrévi és a zabosi magyar iskolák ügye [Nech rozhodne ministerstvo školstva. Prípady maďarských škôl v Prievoze a v Zaboši]. *Híradó*, 11. októbra 1936, s. 5.
- 38 A magyar iskolaügyek fájó sebei a pozsonyi SzMKE ülésén [Boľavé rany maďarského školstva na bratislavskom zasadnutí Kultúrneho spolku Maďarov na Slovensku]. *Híradó*, 10. januára 1937, s. 7.
- 39 280 magyar gyermek évről-évre várja a magyar iskola megnyitását. Amíg a magyar többségű Dornkappel magyar iskolához jut...[280 maďarských detí z roka na rok čaká na otvorenie maďarskej školy. Kým Dornkappel s maďarskou väčšinou dostane maďarskú školu...] *Prágai Magyar Hírlap*, 18. februára 1938, s. 6; Magyar polgári Ligetfalun, magyar elemi Dornkappelben [Maďarská meštianska škola v Petržalke, maďarská ľudová škola v Dornkappeli]. *Prágai Magyar Hírlap*, 29. júna 1938, s. 4; A magyarság hatévi szívéis küzdelme a dornkappeli magyar iskoláért [Šestoročný húževnatý boj Maďarov za maďarskú školu v Dornkappli]. *Prágai Magyar Hírlap*, 1. júla 1938, s. 2; Magyar iskola-gondok Pozsony periferiáján. A ligetfalusi magyar szülők öt év óta kéri a polgári iskola magyar párhuzamos osztályait s határozott ígérlet ellenére még az új tanévben sem nyíltak meg azok. Tíz év küzdelem után végre megnyílt a dornkappeli magyar iskola, de egy teremben hetven tanuló zsfoltak össze [Maďarské starosti so školou na periférii Bratislavy. Maďarskí rodičia v Petržalke už päť rokov žiadajú paralelné maďarské triedy meštianskej školy, ale napriek rozhodnému príslubu sa neotvorili ani v novom školskom roku. Po desaťročnom boji konečne otvorili dornkappelskú maďarskú školu, ale v jednej miestnosti nahromadili 70 žiakov]. *Új Hírek*, 15. septembra 1938, s. 3.
- 40 POPÉLY 2005, hlavne s. 130 – 32, 223, 238., 270 – 271., 283 – 389.
- 41 Pri sčítaní ľudu v 1991 v mestskej časti Ružinov – ktorá okrem iného zahŕňa aj niekdajšiu štvrt Dornkappel – zo 73 086 obyvateľov sa hlásilo k maďarskej národnosti 2865 (3,9 %), v Petržalke z 128 317 obyvateľov 5332 osôb (4,1 %) (*Národnostná štruktúra obyvateľov v SR*, 1992).

Zdroje

A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása 1880–1941. [Členenie osídlení Hornej zeme podľa národností (materinského jazyka) 1880 – 1941.] Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1995.

Národnostná štruktúra obyvateľov v SR. Predbežné výsledky sčítania ľudu 1991. Bratislava: Slovenský štatistický úrad, 1992.

Híradó (Bratislava) politický denník 1919 – 1937

Prágai Magyar Hírlap (Praha) politický denník 1922 – 1938

Új Hírek (Bratislava) politický denník 1937 – 1941

Literatúra

- GYÁNI, Gábor 1995. Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. *Regio*, 1995, č. 6, 1 – 2, s. 101 – 113.
- GORDON, Milton M. 1978. *Human Natur, Class, and Ethnicity*. New York: Oxford University Press.
- HORVÁTH, Vladimír 1990. *Bratislavský topografický lexikón*. Bratislava: Tatran.
- JANKOVICS, Marcell bez roku vydania. *Húsz esztendő Pozsonyban*. 1 – 2. zváz. Budapest: Franklin.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa 1985. K etnografickej charakteristike ľudových štvrtí a kolónií Bratislavy v minulosti. In *Slovenský národopis*, 1985, č. 1, s. 33 – 85.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa 1987. Ľudové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. storočí a 1. polovici 20. storočia. In *Slovenský národopis*, 1987, č. 2 – 3, s. 267 – 329.
- MARKO, J. Ilja 1938. *Dornkappel, predmestie troch jazykov*. Praha: Europský literárny klub, 1938.
- OBUCHOVÁ, Viera 1986. *Vznik a vývoj robotníckych štvrtí a ich postavenie v rámci mesta Bratislavy 1848 – 1938*. Kandidátska dizertačná práca.
- POPÉLY, Gyula 2005. *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918–1938)*. Pozsony: Madách-Posonium.
- SIMON, Attila 2008. *Telepesek és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. /Nostra Tempora, 15./
- SZARKA, László 2002. A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban 1910–2000. In Kovács, Nóra – SZARKA, László (eds.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. /Az MTA Kisebbségkutató Intézet Évkönyve, 1./

Preklad Attila Lovász